

մէջ ցրուած են , և Բաբու անուամբ կը կոչուին , գեղեցիկ են և լաւագոյն քան զսէւերն Միքիկոյ , անոնցմէ շատը վար չեն մնար Միքիկոյի գիացւոցմէ՝ ճարտարութեան կողմանէ , մանաւանդ երբեմն կ'անցնին զանոնք : Մեծաւ մասամբ աւելնքն ալ ճարտար նաւարկու են , և Վոր-Վուինէոյ մէջ ասոնց խառնուրդն զգալի է Մալայեցւոց հետ , որ կու գան հոն Գրիֆան որսալու : Վոր-Վալետոնիոյ և Վիգի կղզեաց մէջ բոլինէ-

զիացւոց խառնուրդն զգալի է : Մէլանուհիք ըստ մեծի մասին ձառադէմ են , և նախանձոտ արանց խստութեան տակ ճնշուած : Մէլանեզիոյ լեզուներն իրարմէ շատ կը տարբերին , այնպէս որ Վամբորոյ ըսուած պզտի կղզին , որ Վաբէրուզ գաղղիացւոյն նաւաբեկութեան տխուր յիշատակաւն անուանի է , երեք լեզու կը խօսուին իրարմէ բոլորովին տարբեր :

Աստորալիացի .

Նոր Զերանուացի .

Մետաղէ գրիչք :

Ուայզ անգղիացին 1803^{ին} հնարեց առաջին պողպատէ գրիչը : Բայց գործածութիւնն 1820^{ին} ու 1830^{ին} միջոցը ծաւալեցաւ , իսկ հիմա այս արուեստը շատ զարգացած է : 1851^{ին} ընդհանուր արուեստից հանդիսարանին հետեւութիւնը , մետաղէ գրչաց գործածութիւնը միայն Վաղղիոյ մէջ հաշուեց 1,200,000-1,300,000 տրցակ որ է 200,000,000 հատ :

Պիրմինկէմի մէջ մետաղէ գրչաց չորս առաջին կարգի գործարաններ կան , հինգ կամ վեց երկրորդական կարգի , որ տարին հազար միլիոն գրիչ կը հասցընեն , զոր վաճառականութիւնը կը տարածէ ուր որ գիր գրելու սովորութիւն կայ :

Շատ հետաքրքրական բան է մեծ գործարանի մը մէջ տեսնելն այն անհոն ու զանազան ձևերը՝ զոր կ'առնու պողպատի կտորը որ սագի փետուրին տեղը բռնեց :

Մարդ գործարանը մտած ատեն նախ

կը տեսնէ մետաղի կոյտ մը : Շուետի երկաթին հալած պողպատը ամենէն աղէկն է գրչի համար իր խտութեանը պատճառաւ : Իներթ թերթ բաժնուած է 1^մ, 30 երկայնութեամբ, 10^մ, 48 լայնութեամբ, զոր ձուլեալ արկղներու մէջ կը դիզեն, ու կը դնեն քարաշէն կրակ դարձած մեծ փուռի մը մէջ որպէս զի կրկին եփուի :

12 ժամ կտրմընեղէն վերջը, երկաթին թերթերը գլաններու մէջ դնելով, կը դարձնեն իրենց վրայ, ուր շփուելով մետաղին խորտուբորտութիւն կը մնալի : Ինչէնց վերջը երկաթները թիթեղնագործութե կը տրուին : Գործաւոր մը տղու հետ այս գործիքը կը բանեցընեն . առջինը երկաթէ թերթը մետաղէ գլաններու մէջէն կը սահեցընէ, երկրորդը կը քաշէ զայն բաւական բարակցած : Բնի թիթեղագործութենէ ետեւ թերթը ուրիշ շատ գլաններու մէջէն ալ անցնելով, ուզուած թանձրութիւնը կ'առնու, և առաջ որ 0^մ, 48 էր լայնութիւնը ետքը կ'ըլլայ 1^մ, 30 :

Բնի ետքը երկաթը կտրելու գործարանը կը բերեն . այս տեղի գործաւորները կանայք են սրահին երկայնքը նստարաններու վրայ շարուած, որ հատակտուր գործիքով այն թերթերուն վրայ գրիչ ըլլալու մասերը կը կտրեն . այս մասերը Բնագրիպիք պէնս կ'անուանեն : Օտրմանալի արագութե կատարուելով այս գործողութիւնս 10 ժամուան մէջ յաջող աշխատող մը 200 տրցակ կամ 28,800 հատ կը հանէ : Երկու գրիչ մէկէն կը կտրեն մէջէ մէջ անցնելով որպէս զի ժամանակի քիչ կուրուստ ըլլայ :

Բայ տեղէս պէնսը կը տանին ծակելու գործարանը . գործաւոր կիներ ետեւէ ետեւ գրիչները կը շարէ պողպատէ քուէի մը վրայ, ու ճարտար գործիք մը կը դարձնէ, որ ճշնելով զմետաղը՝ կեդրոնական բարակ ծակ մը կը բանայ որ հարկաւոր է գրչին ճկուն ըլլալուն համար : Բնի ետեւ նորէն փռան մէջ կը դնեն գրիչները ու կը տաքցընեն և կա-

պարէ նուրբ թերթի մը պէս կակըղցուցած՝ կը տանին կոփելու կամ տպելու գործարանը :

Բնի բերան տեսնողին ականջները կը խնան սուր որոտման պէս ձայներէն, վերջը կը տեսնայ սրահին մէջ մեծ զաւղմունք մը : Սրահին չորս կողմը և մէջ տեղը աղջիկներ շարուած կ'աշխատին, և իւրաքանչիւրն ոտքին ճշմամբը անանկ մեքենայ մը կը շարժէ, որով գրչին դրսի երեսին վրայ կը Լուպուին վար պետին կամ ազգային ու օտար կտրող տուողաց անունը, հայրենեաց նշան մը, ցեղանշան մը կամ համբաւաւոր մարդու մը դէմք : Եւ գործարանի մը մէջ այս նշաններուն թիւը երեք հազար կ'ելլէ : Բնուան այս ատեն գրիչը դեռ տափակ է . գլանաձև ընելու համար սլաքի մը վրայ կը քշեն կորնթարդ գործիքով մը, որ գրչին վրայ կ'իյնայ . այս գործողութիւնը կ'ըսուի՝ կումբ ¹ :

Բնի ետեւ դարձեալ գրիչները փռան մէջ կը կամըցընեն, և կրակ կտրած կը խօթեն իւզով լեցուն մեծ ամանի մը մէջ, ուր գրիչները անանկ դիւրաբեկութիւն մը կ'առնուն որ մատով սխմելով կրնան կտրտիլ : Իւզը վրայէն մաքրելէն ետեւ՝ գրչաց պէտք եղած առաձգութիւնը կը տրուի՝ մէկ կողմը բերանաբաց գլանի մը մէջ դնելով՝ ու գլանը կրակին վրայ ստէպ դարձնելով, (Գ-Քէ Խարիւղ-Պէ) . այս ընելով գրիչները իրենց վերջի գոյնը կ'առնուն :

Գրիչներուն վրան մնացած խորտուրտութիւնն ալ մաշեցընելու համար կը դնեն անագէ մեծ դուլերու մէջ քիչ մը խարտուքով . և փայտէ քառակուսի շրջանակի մը վրայ հաստատած կը թաւալեն . գրիչները իրարու շփուելով կը յղկուին . անոր համար այս գործողութիւնս շփումն ² կ'ըսուի :

Բնի ետեւ գրիչները խարտելու գործարանը կը տանին . հոս ալ գործաւոր կանանց բազմութիւնը, մեքենական գործողութեանց խառնուրդը, արագութիւնն ու ճշգրտութիւնը զարմանալի տե-

1 Գ. Bombage.

2 Գ. Frottage.

սարան մը կ'ընծայեն : Վրեթէ բոլոր գործարանին մէջ գործաւորաց չորրորդ մասը այս բանիս կ'աշխատին . խարտմունքը , ինչպէս նոր մետաղէ գրչի մը վրայ կրնայ երեւնալ , երկու կերպով կ'ըլլայ , մէկը զէպ 'ի երկայնքը , միւսը զէպ 'ի լայնք : Վործաւոր կինը գրիչը աքցանով կը բռնէ դարձող անուի մը վրայ ինչուան որ կոկուած փայլի :

Հիմա գրչին ճղքելու գործարանը երթանք . ճեղքը բացող պողպատ գործիքին թիկ թափ ձայնը ամէն ուրիշ ձայն կը խափանէ . այս գործողութիւնս մէկ մամուլով մը կ'ըլլայ , գործաւորը ասոր կոթը բռնած կը մղէ ճղքող պողպատը :

Վրչաց վրայ վերջին գործողութիւնն է բուռմն (վեռնիճ ասլը) խիժաղանգ ջրով մը : Բնկէ ետե կու գայ ընտրանքն¹ , որ է գրչաց ծայրը սխմել բուռ մատին վրայ դրուած ոսկորիկի մը վրայ . ասով կ'որոշեն գրչաց տեսակն , ազնիւ , միջակ ու հասարակ աստիճանի : Բնայս կերպով գրիչը կատարելապէս կը ձևանան . ուրիշ բան չի մնար բայց եթէ թղթերու վրայ շարել կամ տուփերու մէջ դնել : Պզտիկ ձեռքեր գրչաց տրցակները կը կռնեն , կը դիզեն , կը շարեն թղթէ աղուորիկ տուփերու մէջ , ու վրան փայլուն պիտակ մը² կը կպցնեն , որ կը

նշանակէ գրչին որպիսութիւնն , և շինուած տեղը՝ ստոյգ կամ սուտ :

1855^{ին} արուեստից հանգիսին Բնգղիա երկու առաջին կարգի միտալ ու չորս երկրորդ կարգի միտալ ընդունեցաւ : Վաղղիա մէկ առաջին , երկու երկրորդ կարգի միտալ : Պողպատ գրիչներու բաւական ճկունութիւն տրուեցաւ . կը մնայ գտնալ հնարք մը թանաքին ժանգէն չապականելու համար . այս բանիս դարման սեպեցին գրիչները կապուտագոյն , պղնձագոյն կամ ոսկեզօծ ընել , բայց շատ չյաջողեցան : Բնոր համար մտածեցին ոսկիէ , բլադինէ և յակնթի ու աղամանդի ծայրով գրիչներ շինել . բայց ասոնց գինը բարձր ըլլալով գործածութիւն ալ քիչ է : Սետաղէ գրչաց գինը 1830^{ին} Պիրմինկէմի մէջ տրցակը 8 շիլին էր , 1851^{ին} իջաւ ինչուան 6 բէնս . բայց գործաւորաց վարձքը աւելի բարձրացաւ . աղէկ գործաւորները շատ սուղ կ'աշխատին . պղծտիկ աղջիկներ շաբաթը 5 , 6 կամ 7 շիլին կը վաստըկին , իսկ մեծկանները 12^{էն} 14 : Վործատէրներու ջանքով փոխադարձ օգնութեան ընկերութիւններ հաստատուած են . ընկերագրուող մարդիկ ամիսը 6 բէնս կը վճարեն , իսկ կանայք 1 բէնի :

Մանր գիտելիք :

Բուռմնի բաց ընկերութիւն³ : — Լոնտրա ընկերութիւն մը կայ որուն անդամները միայն կանանչեղինջք կ'ուզեն սնանիլ , և Բուռմնի բաց մը կը կազմեն , որ հիմա իբր 3,000 հետեող ունի :

Ահաւասիկ ասոնք են իրենց հիմնական կանոնները :

Ա. Չսպաննել կենդանի ամենիկն :

Բ. Չուտել երբեք ոչ միս , և ոչ այն ամենայն ինչ որ կենդանեացմէ առաջ կու գայ . կոթը միայն նորածին տղայոց թղթ տուեալ է : Ոմանք հերձուածողք կը գիջանին սնանելու խոտաճարակ կենդանեաց կաթով , ըսելով թէ մսի հետ ամենիկն վերաբերութիւն չունի :

Գ. Չաղել ամենիկն կերակուրները , և ոչ պատրաստել զանոնք որ և իցէ համեմօք :

Դ. Խոտիւ արգիլեալ է բաժնելու թեփն աղիւրէն :

Ե. Հրաժարել որ և իցէ ըմպելիքէ , նաե թէյէն և խահուէէն . պարզ ջուրն է բնական ըմպելիք :

Զ. Մարմնական կրթութիւններն հաւասարապէս հարկաւոր են բարոյական վերականգանութեան . անոր համար պէտք է անգուլ պարապիլ մարմնակրթանաց , լողալու , և այլն , ամէն հասակի , և երկուց սեռից :

Է. Հագուիչ պարզ հագուստ մը համեմատ բնութեան , որոնք ենթակայ ջըլան յարափոփոքմաց նորաձեւութեանց :

Ընկերութեանս հիմնագիրն է Նիւզըն անուանով մէկ մը , որ յամին 1811 անգլիարէն գիլք մը հրատարակեց շատ հետաքրքրական , որուն մակագիրն էր Վերտուրի 'ի Բուռմնի կամ Զարագուշտ Բուռմնի պահեցողութեան , և հետեալ տարին ընկերութիւն մը հաստատեց , որ սկզբան քանի մը հարիւր անդամներէ միայն կը բաղկանար : Ա.

1 Գ. շ. Triage.

2 Գ. շ. Etiquette.

3 Անգլ. Vegetarian Society.